

La important política artística duta a terme pel comte Pere no s'entén sense una anàlisi aprofundida de la personalitat que la va propiciar, ja que el conjunt de projectes promoguts són molt més que iniciatives degudes a una persona que posseïa nombroses propietats i que es veia obligada al seu manteniment. Malgrat que la documentació ens és esquiva en aquells aspectes relatius a la seva formació intel·lectual, diverses referències indirectes ens situen davant un personatge amb una sòlida cultura, sensible, refinat i amb fortes inclinacions cap al luxe, l'exhibicionisme i l'ostentació. L'atmosfera senyorial i intel·lectual que va envoltar la seva vida és una constant que podem llegir contínuament als escassos documents que es poden relacionar amb aquesta faceta de la seva vida. Sabem, per exemple, que llegia autors clàssics¹, i que era propietari d'una important biblioteca que es cuidava d'engrossir amb exemplars luxosos. Com ja hem vist en un altre capítol del present catàleg ("Els comtes d'Urgell, promotors artístics"), els seus pares ja van tenir cura d'adquirir manuscrits destinats a la biblioteca comtal, d'aquí que les inquietuds bibliòfiles del comte Pere segurament sorgissin en l'entorn familiar.

Diverses referències documentals esparses, juntament amb alguns manuscrits conservats, demostren que el comte Pere va maldar per incrementar la biblioteca privativa amb alguns dels llibres més difosos en l'època, probablement il·lustrats². Sabem, per exemple, que el castlà d'Amposta li va lliurar en préstec vuitanta o noranta llibres procedents de la biblioteca del Castell de Miravet (ALANYÀ 2002, 266), i que guardava diferents llibres a la seva residència d'Àger. Un d'ells era "lo libre dels àngels", de Francesc Eiximenis, que cap al 1370 va ser demanat per la comtessa d'Urgell al prevere d'Àger Pere Andreu (RIUS 1928, 170, doc. LXXIV)³. Igualment, una sèrie de cartes del 1371-1372 intercanviades entre el comte i l'abat de Sant Pere d'Àger ens informen que entre aquests volums allà custodiats s'hi trobava un exemplar de la versió catalana del *De Regimine Principium*, una traducció que va ser promoguda pel seu progenitor, el comte Jaume.⁴ Suposem, per tant, que es tracta del mateix exemplar que li va sol·licitar el 1381 el rei Joan I per tal de copiar-lo, ja que només posseïa la versió llatina (RUBIÓ 1908-1921, I, 288-289). Aquests préstecs i intercanvis amb membres de la família reial ja els documentem des dels primers anys del seu govern. Així, el 1356 Pere el Cerimoniós era propietari d'un "(...) missal en que lo senyor rei diu I offiçi, segons l'orde de sistell, complit, dominical e santoral ab totes les letres capvives daurades e florejadades, e en la primera letra ha ll escudets del senyal del comte d'Urgell, ab posts de fust cubertes de cuyr vermell ab

1. La correspondència que va mantenir amb el rei Martí l'Humà, el seu cosí, deixa entreveure que tots dos eren aficionats a llegir autors com Ovidi o Virgili. Així, en una carta que li va adreçar el monarca, aquest li parlava de la comparació que havia efectuat el comte en una missiva anterior, en què acarava l'amor que professava per la seva dona amb el que Orfeu sentia per Eurídice, a la vegada que li recomanava que més li valia prendre l'exemple de Tiberi Graco i Cornèlia (RUBIÓ 1908-1921, I, 389, doc. CCCCXXXVI; II, LIV).

2. Sobre els interessos bibliòfils del comte Pere vegeu ESPADALER 1999 7-19; CASTELLÓ 1999, 21-31; ESPADALER 2002, 53-69. També se n'han fet ressò FITÉ 1997, 162 i ESPAÑOL 2002, 252 des del punt de vista de la promoció artística.

3. No sabem si cal identificar la comtessa amb Cecília de Comenge, mare del comte Pere, o bé amb Beatriu de Cardona, la seva primera muller.

4. Ho testimonien una sèrie de cartes que Pere va remetre a l'abat de Sant Pere d'Àger. Una d'elles diu: "Fem-vos saber que nos havem necessaris assi quatre llibres qui son en poder nostre ab les altres joyes, e robes que tenits nostres; co es lo brevari d'amors, lo regimine principium de fratre Egidius de Roma, e lo passatge Ultramar de Godofré de B[o]jull[o]n e la Biblia" (RIUS 1928, 170, doc. LXXV; FITÉ 1985, 244-245; FITÉ 1997, 162).

tancadors d'argent e les correges son de seda vert" (RUBIÓ 1908-1921, II, 117), tot i que desconeixem si va ser un regal del comte Pere, o bé dels seus pares.

A banda del rei Joan, amb qui la relació devia ser força propera⁵, les vinculacions del comte Pere amb membres del casalici reial en matèria librària la podem fer extensiva a la reina Violant de Bar, muller de Joan I, que el 1382 —en diverses ocasions— va reclamar al comte un llibre de Godofroid de Bouillon que li havia deixat, i que Pere no li va retornar fins el febrer de l'any següent (VIEILLARD 1930, 29; PONSICH 2005, 159 i 179)⁶. De fet, gràcies a les citades cartes d'Àger del 1371-1372, sabem que el 1372 el comte conservava a Àger un exemplar de "lo passatge Ultramar de Godofré de B[o]jull[o]n", possiblement el mateix que reclamava per la reina. Es tractava d'una obra relacionada amb el cicle de les croades, i l'exemplar del comte Pere és un dels més antics documentats a Catalunya (CINGOLANI 1990-1991, 69-74). La seva possessió indica, a més, l'interès del comte pels llibres de cavalleria.

En un moment donat és la comtessa Margarida la que participa d'aquests intercanvis i peticions bibliòfiles als monarques, ja que la trobem el 1404 sol·licitant al rei Martí el "palladi" (GIRONA 1915, 547, doc. 28)⁷. Es refereix a l'obra *De agricultura* del tractadista tardoantic Pal·ladi⁸, que a banda d'aportar valuoses informacions sobre agronomia, el calendari agrícola i la gestió i organització de residències rurals, va esdevenir el principal difusor a Catalunya de les idees arquitectòniques de Vitruvi. En la carta el monarca es comprometia a "trensledarlo", de la qual cosa pot deduir-se la voluntat de fer-ne una nova traducció al català, posterior a l'efectuada entre 1380 i 1385 per Ferrer Saiol, fillastre de Bernat Metge⁹. Com veurem més endavant és molt possible que la petició d'aquesta obra estigui relacionada amb els treballs de reforma de la residència comtal de Balaguer i el seu ajardinament.

El comte Pere procurava que determinades obres no faltessin a la seva biblioteca, i d'aquí que recorrés a la seva xarxa de contactes, principalment a diferents membres de la família reial, per tal d'aconseguir bons exemplars que li permetessin extreure'n còpies adients. Ho veiem en una carta de Martí l'Humà adreçada al comte Pere el 29 d'octubre de 1404, en què el monarca comentava que com el darrer havia començat la còpia d'"un libre de la sciencia gaya" que li havia tramès, i per tal que pogués continuar amb la tasca "aguessets necessaries despendicies de caça singularment de venadors, plagues", li va oferir prestar-li el llibre "de la caça quel comte de Foix trames al rey don Johan frare nostre". Tanmateix, aquest volum li havia deixat al seu fill, i per això li comunicava al comte que li enviaria un altre llibre de la caça que tenia a Barcelona (GIMÉNEZ 1901, 202, doc. VII; GIRONA, 1915, 560, doc. 86). Aquest manuscrit regalat pel comte de Foix, Gastó

5. El 1371, coincidint amb la cerimònia de matrimoni de Joan I amb Joana de Valois al castell de Perpinyà, Pere d'Urgell havia de ser armat cavaller, cosa que es truncà per la mort de la princesa francesa quan era de camí. Anys després, Pere, juntament amb l'infant Martí i el comte d'Empúries, va acompanyar Mata d'Armanyac en la seva entrada solemne a Barcelona per desposar-se amb el rei Joan. Una nova prova d'aquesta proximitat la trobem el 1391, quan en el marc del pogrom contra els jueus, la reina Violant de Bar va ser enviada pel rei Joan a la residència del comte a Balaguer, ja que es trobava en cinta i calia que esperés l'arribada del futur hereu en un lloc segur (TASIS 1959, 58, 64 i 199). Dos anys abans, Violant i el rei Joan havien convidat a Pere i Margarida al bateig d'un dels seus fills a Montsó, i també li havia escrit al comte perquè l'ajudés a recuperar un valuós pitxer d'or que havien robat a Bernat d'Hostalrich uns homes originaris del senyoriu d'Urgell, de Ponts. El pitxer era propietat de la reina, que l'havia empenyorat a l'esmentat personatge, i d'aquí el seu interès per recobrar-lo (PONSICH 2005, 160 i 186, doc. 46).

6. Sengles perfils de Violant de Bar com a promotora artística i amant de les lletres i les arts a PONSICH 2005, 147-193; TERÉS 2009, 9-69.

7. Sobre els llibres i les lectures del rei Martí vegeu YARZA 2010, 53-77.

8. Devem la identificació d'aquest esment amb l'obra apuntada a l'amic Josep Palau Baduell, a qui agraïm el gest.

9. Poc abans de dur-se a terme la traducció de Saiol, Pere el Cerimoniós escrivia el 1377 a Jaume de Vedrinys sol·licitant-li la tramesa de l'exemplar que posseïa (RUBIÓ 1908-1921, 272-273, I, doc. CCXCII). Sobre la traducció de Saiol vegeu TRAMOYERES 1911, 459-465; BUTIÑÁ 1996, 207-228.

Febus (1331-1391), al rei Joan, era el cèlebre *Livre de la chasse*, escrit per ell mateix, i que va arribar a ser un dels *bestsellers* del moment. Redactat entre 1387 i 1388, Gastó en va enviar un luxós exemplar a Joan i Violant el 1389, que sense dubte era el que volia consultar el comte Pere per dur a terme la còpia que tenia entre mans¹⁰. Recordem a més, que Gastó Febus era nebot de Cecília de Comenge, mare del comte Pere.

Altres cops era el comte qui cedia manuscrits de la seva biblioteca per a que fossin copiats per altri, cosa que ens parla de la importància dels còdex que posseïa. Ho hem vist abans amb Joan I, i ho retrobem ara amb una petició de la Paeria de Cervera del 6 de setembre de 1408, quan van contactar amb Macià Vidal perquè aconseguís que el comte prestés un *Catholicon* —una mena de diccionari enciclopèdic redactat a finals del segle XIII per un frare genovès, Giovanni Balbi, i que s'emprava per efectuar interpretacions correctes de la Bíblia— al monestir de predicadors d'aquella vila, ja que la comunitat havia començat a escriure i il·luminar un exemplar d'aquesta obra, i necessitaven un dels dos que tenia el comte per poder acabar-lo (LLOBET 2002, 696, doc. 21).

Dos cançoners per als comtes d'Urgell

On es custodiava la biblioteca comtal? S'ha proposat que una part d'aquesta biblioteca —o tota ella— es trobés als anys setanta del segle XIV al castell d'Agramunt, tot i que sense documentació que ho pugui certificar (TORROELLA 2007, 19). Tanmateix, i a banda d'exemplars conservats puntualment en indrets com Àger o Castelló de Farfanya¹¹, és més probable que el gruix de la biblioteca es servés al Castell Formós de Balaguer, que era la residència més important i luxosa dels comtes, així com l'expressió més manifesta del seu poder. De fet, segons Monfar, quan el 1413 Ferran d'Antequera va sacquejar el palau va endur-se “sesenta cuerpos de libros de mano” (MONFAR 1853, I, 563), una xifra que dona una idea de la gran importància de la biblioteca aplegada pels comtes, que devia ser una de les més importants de Catalunya, solament superada per la reial¹².

El saqueig al qual es va veure sotmès el Castell Formós de Balaguer va suposar el tret de sortida per a la dispersió d'aquesta magnífica biblioteca¹³. Avui, sis-cents anys després, de tots els volums que allà es custodiaven només tenim la

10. Les referències sobre aquest manuscrit a la documentació reial són abundants. En va recollir les primerament publicades RUBIÓ 1908-1921, 357, nota 1. Cfr. PONSICH 2009, 277-304; TERÉS 2009, 33-34.

11. Sembla que Àger era un lloc de garanties per custodiar determinats objectes, ja que arran de la incursió del comte de Foix en terres del comtat el 1396, els canonges de Bellpuig de les Avellanès van dur “á la torre de Ager” les relíquies i els ornaments de plata del monestir (MONFAR 1853, II, 237). Just després del setge de Balaguer que va suposar la rendició del comte Jaume el Dissortat davant Ferran d'Antequera, el 10 de gener de 1414, el rei va ordenar que fossin restituits a la infanta Isabel, muller de Jaume, totes les robes i béns que se li havien confiscat al castell d'Àger, exceptuant els llibres. Igualment, al dia següent, el rei escrivia al capità de la vila i el castell de Castelló de Farfanya indicant-li que retornés a la comtesa Margarida, muller del comte Pere i mare de Jaume, tots els béns que tenien en aquest castell, tret d'alguns entre els quals esmenta novament els llibres. Vegeu GIMÉNEZ 1901, 364-365, docs. CXCIV-CXCVI. Dels béns continguts a Castelló de Farfanya sabem que, poc després de la caiguda de Balaguer, Ferran d'Antequera va fer aixecar un inventari que també contenia els llibres (GIMÉNEZ 1901, 358-359, doc. CLXXXVII).

12. En aquest sentit, sabem que el poeta Pere de Queralt posseïa trenta-vuit volums; Felip de Malla, ardiaca de la catedral de Barcelona i president de la Generalitat de Catalunya en tenia uns setanta; mentre que la biblioteca del rei Martí girava a l'entorn d'uns quatre-cents (CINGOLANI 1990-1991, 116; ESPADALER 2002, 55).

13. Sabem que després del setge de Balaguer, Ferran d'Antequera va fer aixecar un inventari “del argent e del altre moble que fou de Don Jayme durgell e del comte son pare” (GIMÉNEZ 1901, 377, doc. CCXI). Tenim coneixement també que Jaume el Dissortat tenia un nombre indeterminat de llibres a la seva cel·la del castell de Xàtiva (GIMÉNEZ 1901, 437, doc. CCLXXIII), que suposem que van ser-li enviats pels seus familiars i que no devien formar part de la biblioteca comtal, que prèviament havia estat confiscada. Igualment, i segons les actes del procés contra el comte d'Urgell, Margarida volia fer arribar un llibre d'hores al seu fill empresonat. El llibre era propietat d'Elionor, germana del comte (BOFARULL 1868, II, 181-183)

certesa de conèixer un d'ells. Es tracta del denominat *Cançoner dels comtes d'Urgell*, un important manuscrit avui conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid (res. 48). El còdex té 114 folis en paper escrits amb lletra gòtica, sense gaires filigranes a les caplletres i els títols, que són en tinta vermella. L'enquadernació original (Fig. 1), de tipus mudèjar i executada en pell gofrada, inclou dos tipus d'escuts, un amb les barres reials i un altre partit que combina les barres i l'escacat d'Urgell, el darrer habitual en les empreses artístiques del comte (CASTELLÓ 1999, 21)¹⁴.

Aquest cançoner esdevé una mostra ben tangible de l'interés que l'alta noblesa catalana va professar vers l'àmbit de les lletres, que no va menysprear la seva eficàcia com a símbol manifest del poder (ESPADALER 1999, 7-19). Llabrés, que va ser el primer en estudiar-lo a fons, va vincular el còdex al comte Pere d'Urgell i a les seves "aficions artístiques y de bibliófil" i va estipular que la compil·lació va ser efectuada per un escriptor de l'entorn directe del comte cap a 1370-1375 (LLABRÉS 1907, III-IV). El còdex se centra gairebé exclusivament en les composicions narratives del trobador Cerverí de Girona, tot i que també està representat el mallorquí Guillem de Torroella, de qui al final del manuscrit s'inclou la seva obra artúrica *La faula*, una composició

amb evidents connotacions polítiques que s'ha datat als anys setanta del segle XIV (ESPADALER 1999, 15).

El manuscrit fa evident quins eren els gustos del comte Pere, que no eren pas diferents d'altres aristòcrates de l'època, amb una clara preferència per la lírica trovadoresca, canalitzada a través de Cerverí de Girona, que n'era un dels màxims representants. Aquest autor era originari de Cervera, i sembla que les seves creacions eren del gust del comte. Com tindrem ocasió d'analitzar, al segon cançoner conservat que podem relacionar amb els comtes d'Urgell, el de la Biblioteca de Catalunya, Cerverí torna a ser el principal autor de qui es recullen composicions, 104 en total. Aquest fet no és pas

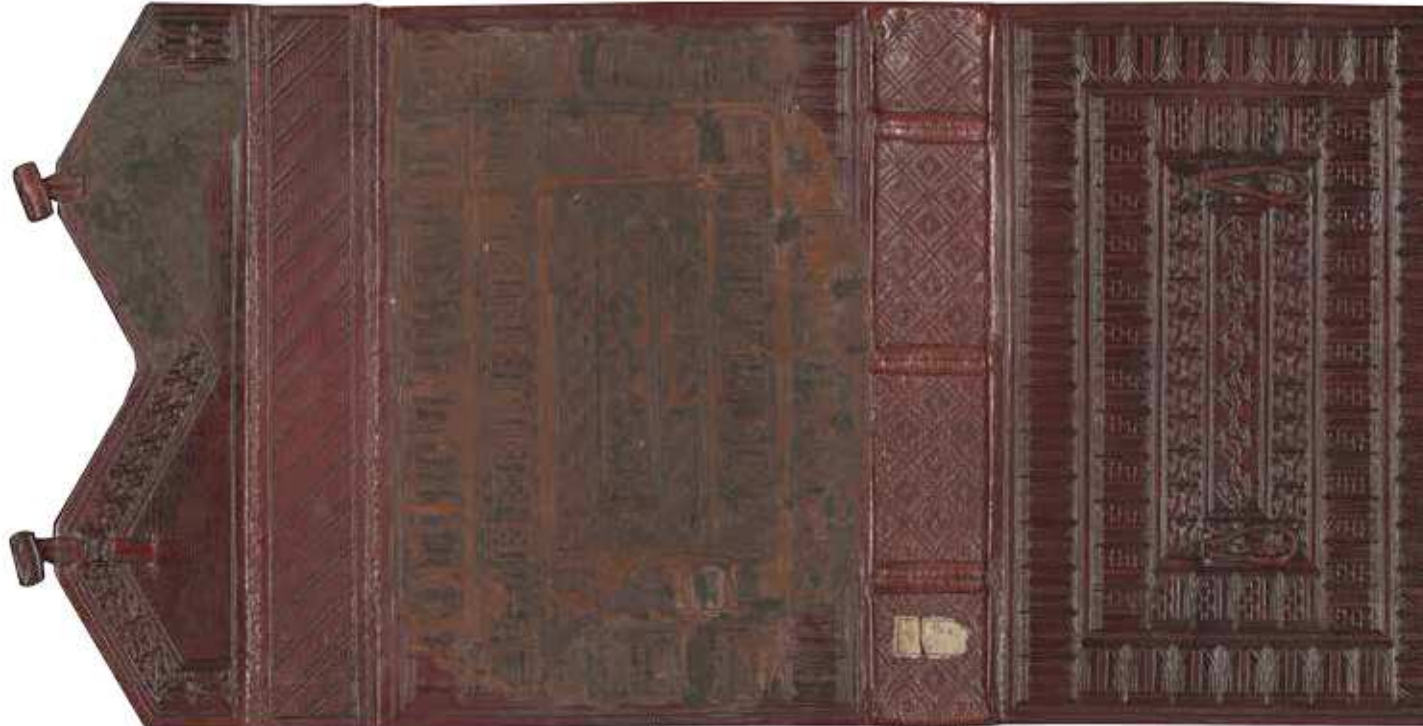

Fig. 1. Enquadernació actual del *Cançoner dels comtes d'Urgell* conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid (res. 48) (Foto: © Biblioteca Nacional de España)

14. Actualment el còdex presenta una enquadernació moderna que imita l'original, obra del mestre relligador Luis García Franch (DOMÍNGUEZ 1931, 122-123). Una reproducció de l'enquadernació a LLABRÉS 1907, a la làmina sense número de pàgina ubicada al principi de l'obra.

gratuït. Pere d'Urgell reuneix en aquestes dues compil·lacions l'obra d'un poeta conterrani, originari d'una vila propera a la seva àrea de poder. Cerverí era, a més, el trovador predilecte dels monarques catalans. D'aquí que s'apropriessin de la seva obra i que el comte s'apropés a les seves composicions, en un gest més d'emulació àulica¹⁵, una actitud que pot resseguir-se en les seves diferents facetes de promotor artístic, entre elles, la de bibliófil. Cerverí va ser l'introduïdor a la cort reial d'un tipus de literatura de compromís ètic i moral i de contingut doctrinal, la qual parcialment pretenia donar instruments als governants per desenvolupar de forma adient el paper que el destí els havia concedit. Aquests postulats també eren adients per al comte Pere d'Urgell, que estava obligat a regir amb justícia i valors el comtat que havia heretat dels seus avantpassats. L'afecció del comte per aquestes creacions literàries cal trobar-la en l'entorn familiar, atès que era fill d'un membre de la casa reial, i d'una dona culta que procedia de la regió de Comenge, el bressol de la lírica trovadoresca, entroncada familiarment amb personatges de gran volada intel·lectual com el ja esmentat Gastó III de Foix, el Gastó Febus.

Com hem dit, aquest cançoner és l'únic que amb tota certesa pot relacionar-se amb el comte Pere d'Urgell, pels emblemes heràldics de l'enquadernació original i per la cronologia en què fou compil·lat. Tanmateix, existeix un segon cançoner que, malgrat no presentar l'evidència de l'heràldica com l'anterior, darrerament també ha estat apropat al comte Pere. Aquest fet és realment excepcional, ja que no hi ha cap altre personatge a la Corona d'Aragó a qui a dia d'avui puguem associar dos manuscrits de temàtica similar tant importants, cosa que demostra que potser posseïa una biblioteca especialment nodrida en aquest àmbit i un gust especial per les creacions trovadoresques. Aquest segon cançoner és el denominat *Cançoner SG* o *Cançoner Gil* de la Biblioteca de Catalunya (ms. 146), un manuscrit molt luxós des del punt de vista decoratiu que, malgrat tot, va restar interromput en la seva il·luminació. Malauradament, es tracta d'un manuscrit acèfal —hem perdut els dotze primers folis—, per la qual cosa no coneixem les circumstàncies del seu encàrrec i execució. Des de la seva adquisició per part de la Biblioteca de Catalunya el 1910 gràcies a una subscripció popular en què van participar Archer M. Huntington, Isidre Bonshoms, Teresa Amatller o Manuel Girona, entre altres, el manuscrit ha generat una generosa literatura científica que l'ha situat entre els millors coneguts de la nostra tradició trovadoresca, gràcies sobretot a l'extrema rellevància dels seus continguts i a la qualitat de l'obra des del punt de vista de l'execució¹⁶.

Tanmateix, el *Cançoner SG* mai s'havia associat a la nissaga dels comtes d'Urgell, una proposta que ha estat efectuada en data recent per Cabré i Martí, emparant-se en què un parell de composicions compil·lades al còdex són dedicades a Jaume I i Cecília, els pares del comte Pere. El manuscrit és un recull de 285 composicions de diversos trobadors i poetes molts d'ells adscrits a l'entorn tolosà i que, o bé eren membres de la noblesa, o bé tenien relacions directes amb aquest estament, cosa que va implicar que dediquessin a aquests nobles algunes de les seves composicions. És el cas de Bertran del Falgar, senyor de Vilanova, prop de Tolosa de Llenguadoc, que va oferir una de les seves poesies —premiada pel consistori de Tolosa— a Cecília de Comenge, mare del comte Pere; a més d'una segona composició —inclosa al final del cançoner— al seu espós, el comte Jaume I d'Urgell¹⁷. Tanmateix, la anàlisi dels poetes inclosos en aquesta antologia posa

15. En paraules d'Espadaler "(...) els comtes d'Urgell, donant un lloc preeminent al més il·lustre cerverí, la memòria identificadora del qual persistia als arxius reials (...) intencionadament s'apropriaven així del pilar principal on reposava la tradició poètica sostinguda i atida per la casa reial" (ESPADALER 1999, 11; cfr. ESPADALER 2002, 59-60).

16. Per a la nombrosa bibliografia existent sobre el manuscrit remetem a CABRÉ-MARTÍ 2010.

17. Espadaler ha proposat que aquest segon poema, "un recull de consells sobre el regiment del bon senyor", pogués anar destinat al seu fill, el comte Pere, per la mateixa indefinició cronològica del manuscrit (ESPADALER 2002, 54).

de manifest les intencions de la persona que va aplegar-la, que va respondre a un criteri doble: recollir composicions de poetes que havien participat als Jocs Florals de Tolosa, i també, d'alguns relacionats amb l'entorn polític del comte Jaume, pare del comte Pere. En aquest sentit, el manuscrit atorga un paper molt rellevant a Tomàs Peris de Foces, l'únic dels autors que no van mantenir relacions directes amb el *Consistori de la Sobregaya Companhia del Gay Saber* de Tolosa de Llenguadoc, un aspecte a tenir molt en compte ja que permet deduir que la seva presència respon a alguna qüestió que té a veure amb el promotor del manuscrit. Aquest fet no és altre que l'estreta relació que Peris de Foces va mantenir amb el comte Jaume en el marc de la revolta dels unionistes, que el 1347 va causar l'enfrontament del darrer amb el seu germà, Pere el Cerimoniós, per qüestions relacionades amb la successió al tron. És per això que, de forma versemblant, s'ha proposat que un dels poemes de Peris de Foces fes al·lusió a aquest conflicte i a la relació entre Jaume i el seu germà. De ser viable la proposta, la presència d'aquesta composició permetria datar el manuscrit més enllà de 1347 (CABRÉ-MARTÍ 2010, 124-128 i 130-133; CABRÉ-MARTÍ-NAVÀS 2010, 356-357).

Malgrat els continguts corresponguin a l'època de Jaume i Cecília, i tenint en compte que per diferents motius el manuscrit s'havia datat al tercer quart del segle XV¹⁸, Cabré i Martí han considerat que aquesta antologia va poder ser una iniciativa del comte Pere, pels antecedents que relacionen al personatge amb el món de la bibliofília i la promoció artística, així com per l'existència d'un altre cançonero possiblement compil·lat per ell, el de la Biblioteca Nacional de Madrid. S'ha d'afegir, a més, que l'autor que encapçala el recull de composicions de l'SG és el mateix que protagonitza gairebé exclusivament el manuscrit de Madrid, Cerverí de Girona, que va dedicar bona part dels seus poemes a la família de la primera muller del comte Pere, Beatriu de Cardona¹⁹. Si ella va tenir alguna cosa a veure amb l'encàrrec del *Cançonero SG*, això podria explicar que la il·luminació del còdex restés interrompuda, tal vegada com a conseqüència de la mort de la comtessa cap a 1372 (CABRÉ-MARTÍ 2010, 131-132). En qualsevol cas, sigui o no el comte Pere el compil·lador d'aquesta antologia lírica i trovadoresca, la pertinença del manuscrit als comtes d'Urgell esdevé una nova manifestació del seu poder, en aquest cas a través de les lletres i les formes artístiques. Ens trobem davant un nou intent d'apropiació de l'art dels trobadors, i en especial de la figura de Cerverí de Girona, de qui ara es recullen 104 peces— que s'han d'afegir a les composicions en prosa del cançonero de la Biblioteca Nacional de Madrid.

Si ens centrem en la seva decoració, el *Cançonero SG* és un manuscrit realment excepcional, tant pel seu contingut com pel luxe que denota el seu programa decoratiu, tot i romandre inacabat (Fig. 2). Juntament amb el cançonero V, són els únics cançoneros occitano-catalans conservats que presenten il·luminació. Tanmateix, l'SG és el millor i més ricament decorat. En paraules de Cabré i Martí, "aucun des chansonniers tardifs, occitans ni catalans, ne présente un aussi grand format et une telle volonté de luxe, mise en évidence par le choix du support en parchemin, par le programme de décoration et, enfin, par la facture professionnelle" (CABRÉ-MARTÍ 2010, 94 i 101; cfr. VENTURA 2006, 38).

18. Altres estudis el situen cap a 1350-1360 a partir de la presència d'una peça del trobador Joan de Castellnou que no pot ser anterior a 1339. Vegeu JEANROY 1949, 2; VENTURA 2006, 23.

19. Era filla del comte Hug II de Cardona i Blanca d'Empúries, amb la qual el comte es va casar el 22 d'agost de 1363 a Sant Vicenç de Cardona, en una cerimònia oficiada per Francesc, abat de Sant Pere d'Àger. Beatriu va fer testament el 25 de desembre de 1371 i va morir segurament al cap de poc. Les seves despulles van ser traslladades a Sant Vicenç de Cardona al març de 1383 (MONFAR 1853, II, 251-252). La figura de la comtessa Beatriu ha deixat molt poc rastre material, fins ara solament resseguible a partir d'escassos esments documentals, i d'una emissió monetària en plom —pugeses— que se li ha atribuït (CRUSAFONT 1997, 227-280; CRUSAFONT 2009, núm. 1954). Sobre aquesta emissió, amb escassos exemplars coneguts, vegeu l'exemplar recollit en un dels estudis d'aquest mateix catàleg (cat. 36, núm. 20).

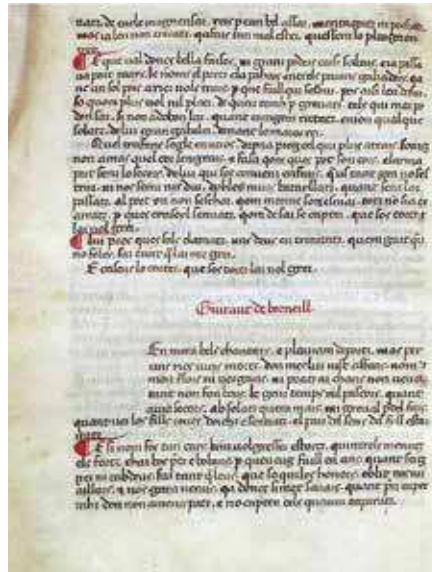

Fig. 2. Detall del foli 63v del Cançoner SG de la Biblioteca de Catalunya (Foto: © Biblioteca de Catalunya)

primer miniaturista és força arcaic, molt afí encara a derivacions del gòtic lineal de filiació bolonyesa, cosa que podria induir a equívocs en la datació del manuscrit, que pels motius apuntats més amunt, cal situar al tercer quart del segle XV.

Fig. 3. Detall del foli 2v del Cançoner SG de la Biblioteca de Catalunya. (Foto: © Biblioteca de Catalunya)

L'anàlisi codicològica ha posat de manifest, a més, que el còdex respon a un projecte absolutament unitari, desenvolupat en paral·lel a la decoració²⁰. El manuscrit (315 x 232 mm) té 128 folis en pergami —més els fulls de guarda afegits en data recent. La il·luminació s'estructura a partir d'una rica decoració a les inicials i caplletres, amb uns amples espais reservats per a les inicials principals, que no es van arribar a executar (DOMÍNGUEZ 1933, vol. I, 49, núm. 76) (Fig. 3). Els temes són zoomòrfics i antropomòrfics. Les rúbriques i els calderons es van executar en color vermell. La decoració va restar avortada en no efectuar-se cap de les inicials principals, ni les secundàries a partir del foli 39r. Sembla també que es van reservar alguns espais destinats a ornamentacions més complexes que tampoc es van arribar a executar. És, doncs, un manuscrit inacabat en la seva decoració que mostra 106 inicials secundàries decorades als 38 primers folis, totes d'una mateixa mà, a les que cal afegir les dues dels folis 49v i 50r (Fig. 4), que podrien ser l'únic testimoni d'una segona campanya d'il·luminació iniciada i finalment no enllestida (CABRÉ-MARTÍ 2010, 101-104 i 110)²¹. L'estil de les miniatures executades pel

En la valoració d'aquest cançoner no pot passar-se per alt aquella notícia del 1404 en què s'informa que el comte Pere promovia la còpia d'"un libre de la sciencia gaya", que havia tramès al rei Martí perquè pogués admirar-lo. Podia tractar-se del *Cançoner* SG? Cal tenir present que aquest manuscrit, abans de restar inacabat cap al 1372, va tenir dues fases d'il·luminació. És possible que el comte Pere decidís enllestir-lo i que per això es posés en contacte amb el seu cosí el rei Martí, amb qui tenia grans afinitats estètiques? En qualsevol cas, pugui associar-se o no aquesta notícia al nostre manuscrit, és certament estrany que el comte deixés sense acabar una obra que a dia d'avui es considera el cançoner més luxós conservat. Així les coses, és factible creure que, després de diverses fases d'il·luminació interrompudes, el comte tingués la intenció de finir-lo en el moment de sorprendre'l la mort el 1408.

Un altre aspecte a retenir és el caràcter retardatori de la il·luminació del *Cançoner* SG, atès que el retrobarem en un altre manuscrit que pot relacionar-se directament amb ell. Estudis recents han posat de manifest la identi-

20. El conjunt de folis i miniatures del cançoner són consultables online a través de l'enllaç:

<http://www.lluisvves.com/servlet/ServeObras/bc/78036287651236130932457/index.htm> (consulta: desembre de 2013).

21. Per a la filiació artística d'aquesta segona mà vegeu CABRÉ-MARTÍ 2010, 118-119; VENTURA 2006, 39.

Fig. 4. Caplletres dels folis 49v i 50r del
 Cançoner SG de la Biblioteca de Cata-
 lunya.
 (Foto: © Biblioteca de Catalunya)

Fig. 5. Detall d'un dels folis del *Breviari d'Amor* de la Biblioteca Nacional de Rússia, a Sant Petersburg (ms. prov. F. V. XIV.1)
(Foto: Biblioteca Nacional de Rússia)

tat d'estil entre l'autor de les inicials secundàries dels primers 38 folis del cançoner i la mà principal que va decorar un altre dels grans manuscrits il·luminats catalans d'aquell moment, el ja cèlebre *Breviari d'Amor* de la Biblioteca Nacional de Rússia, a Sant Petersburg (ms. prov. F. V. XIV.1) (Fig. 5). Es tracta d'un còdex que ens els darrers anys ha rebut l'atenció de diversos especialistes, tot i que ja era conegut per la bibliografia hispana des del segle XIX²². Dels dotze manuscrits en occità que ens han pervingut complets d'aquesta obra de Matfré d'Ermengaud aquest és el denominat "còdex N", segons la classificació tipològica dels especialistes. El còdex (350 x 245 mm) té 252 folis, i la seva decoració la integren 29 miniatures a pàgina sencera i 192 miniatures dins el text, cosa que demostra que al darrere d'aquest encàrrec hi havia un client acabalat (Fig. 6). A banda d'aquesta gran riquesa decorativa, que el situa al capdavant de la sèrie occitana, presenta un interessant colofó en què es diu que va ser copiat per "Johannes de Aviniona, nationis Anglicorum (...) in civitate llerdensi", i que ho va fer per a un "venerabile viro" de qui un propietari posterior del manuscrit va esborrar el nom²³.

Una de les qüestions més interessants avui per nosaltres és la relativa a la identificació d'aquest manuscrit amb el *Breviari d'Amor* que el comte Pere tenia a Àger el 1372, segons va proposar Cingolani al seu moment —amb reserves—, i fa pocs anys Ferrando —més fermament (CINGOLANI 1990-1991, 61-62; FERRANDO 2007, 20). Segons aquests especialistes, el còdex d'Àger propietat dels comtes d'Urgell podria ser el mateix que l'infant Alfons, futur Alfons el Magnànim, reclamava l'11 d'agost de 1414 a Olf de Próixita²⁴, ja que el darrer duia les armes d'Urgell i, a més, era la versió en occità i en vers, com el manuscrit avui servat a Rússia²⁵. Això implica su-

Fig. 6. Un de les il·lustracions a pàgina sencera del *Breviari d'Amor* de la Biblioteca Nacional de Rússia, a Sant Petersburg (ms. prov. F. V. XIV.1)
(Foto: Biblioteca Nacional de Rússia)

22. S'ha dit que la primera referència en territori hispà la va donar ÀLVAREZ DE TOLEDO 1876, 328. Tanmateix, el manuscrit ja era conegut per Juan Valera el 1857, que el va poder fullejar en una visita a la Biblioteca Imperial de Sant Petersburg i va comunicar la seva existència al Marquès de Valmar (VALERA 2012, 319). El renovat interès per aquest manuscrit en els darrers anys ha vingut donat, en bona part, per l'estudi parcial que li van dedicar VORONOVA-STERLIGOV 1996, 215-222. Ens vam fer ressò a FITÉ-VELASCO 2008, 1508, nota 4.

23. Alexandre de Laborde va afirmar que es tractava d'un nom compost per 16 lletres, dada que han confirmat els estudis recents. Vegeu LABORDE 1917, 492. Cfr. FERRANDO 2007, 23; KISSELEVA 2007, 48, amb un detall del colofó i la part esborrada (fig. 14).

24. Margarida, muller del comte Pere, arran de la desfeta comtal va empenyorar a Barcelona una creu d'altar d'or valorada en 1.500 florins "al noble mossen Johan de Proxida" (GIMÉNEZ 1901, 375, doc. CCIX), un fet que podria tenir a veure amb el fet que Olf de Próixita posseís el *Breviari d'Amor* esmentat. Els Próixita conformaven una poderosa família valenciana.

25. Aquest manuscrit apareix relacionat en un dels inventaris d'Alfons el Magnànim, en aquests termes: "Item .i. libre scrit en pergamins, a corondells, en limosi, appellat <Breviari d'Amors>, ab posts de fust cubert de drap daur, ab lo camper vermell, ab .iiii. tencadors de seda vert, ab gaffets de lauto. E comença lo titol del dit libre en letres vermelles <Ayco es cançors>, e ab letres negres qui dien <Dieygs de natura>, ab lo cap letra daur e de color blaua e vermella, ab tot lo primer corondell notat de cant, e del capletra baix al sol de la pagina ixen moltes figures domens e dalguns babuyns .i. leo ab .ii. scuts de les armes Durgell. E feneix en letres negres <nom sieu, amen>" (GONZÁLEZ 1907, 184, ref. 383).

posar que els comtes d'Urgell van fer enquadrar el manuscrit de Rússia amb les seves armes, com va fer el comte Pere amb el cançoner de la Biblioteca Nacional de Madrid. A més, Olf de Pròxita era antiurgellista i va ser recompensat per aquest posicionament en ser nomenat governador de Mallorca el 1415. En aquest sentit, Ferrando va deduir que el Magnànim li reclamava el còdex perquè havia estat propietat de Jaume d'Urgell, el fill del comte Pere, derrotat pel seu pare el 1413 a Balaguer (FERRANDO 2007, 20-21 i 26).

Pel que fa a l'autor del manuscrit de Rússia, el tal "Johannes de Aviniona, nationis Anglicorum", Ferrando va proposar identificar-lo amb un professor homònim de l'Estudi General de Lleida (FERRANDO 1992, 54), actiu pels mateixos anys en què va ser il·luminat el manuscrit de Rússia. Poc abans, Francesca Español havia donat a conèixer unes referències d'un copista i miniaturista actiu a Lleida anomenat "Johannes Anglicus" dels anys 1335 i 1347 (ESPAÑOL 1991c, 198-199, nota 205). Molt probablement, es tracta del mateix personatge. Anys després, la mateixa investigadora va suggerir identificar a aquest copista i il·luminador amb l'autor del manuscrit de Rússia (ESPAÑOL 2002, 175; cfr. ESPAÑOL 2009b, 258), mentre que Ferrando ha proposat darrerament que Joan d'Avinyó pot ser un anglès oriünd de Abindonia, l'actual Abingdon (Oxfordshire), ja que fonèticament s'assemblava a Aviniona (FERRANDO 2007, 9-29).

La historiografia ha situat el manuscrit cap a 1320²⁶, malgrat l'estil de les miniatures demostra que és uns anys més tardà. La datació tradicional s'ha formulat a partir d'una anàlisi paleogràfica que ha determinat que fou executat per un sol copista, i també a partir de l'estudi de les il·lustracions, tot i que això últim s'ha fet des d'un punt de vista desenfocat. Ho afirmem perquè els darrers treballs no han determinat la filiació correcta de les miniatures, sino que s'han limitat a establir vincles genèrics amb manuscrits d'entorns geogràfics molt dispars, i que només comparteixen estilemes d'època amb l'autor del nostre manuscrit (KISSELEVA 2007, 38-47; MIRANDA 2007, 326)²⁷. En la mateixa línia, els diferents estudis inclosos en l'edició facsímil del 2007 no aborden la seva filiació històrico-artística concreta, qüestió que contribueix a distorsionar la percepció que avui tenim del manuscrit. Tot plegat ha fet que alguns autors el situin en un context massa primerenc del que en realitat li pertocaria, considerant-lo un dels manuscrits més antics del *Breviari d'Amor*, i potser il·luminat encara en vida de Matfré d'Ermengaud (FERRANDO 2007, 10, 17 i 22).

Per contra, un parell d'aproximacions recents han emplaçat el còdex en un context cronològic i estilístic molt més precís i ajustat a la seva naturalesa real. Hiromi Haruna-Czaplicki, que l'ha situat cap a 1340, ha estat la primera en afirmar que la mà principal que il·lumina el manuscrit de Sant Petersburg és la mateixa que treballa als quatre primers quaderns (fols. 1r-38v) del Cançoner SG de la Biblioteca de Catalunya (HARUNA-CZAPLICKI 2009, 310). La mateixa hipòtesi ha estat desenvolupada amb major extensió per Miriam Cabré i Sadurní Martí (CABRÉ-MARTÍ 2010, 92-134)²⁸, que com ja hem tingut ocasió d'analitzar, han defensat una sòlida hipòtesi en què proposen què el cançoner va poder ser un encàrrec del comte Pere d'Urgell, la qual posa en connexió ambdós manuscrits. El fet que un mateix miniaturista treballi en tots dos còdexs és un element que dona encara més validesa a la proposta, ja que els situa en un mateix context geogràfic i cronològic, i segurament darrere un mateix propietari. Aquest miniaturista no era altre que el Joan d'Avinyó documentat a Lleida entre

26. Aquesta cronologia es va proposar a LASKE-FIX 1973, 129, essent seguida per diferents especialistes fins a dia d'avui.

27. La historiografia internacional —i part de la nacional—, per exemple, ha abusat de tòpics com la presència de motius ornamentals arabitzants, simplement pel fet de tractar-se d'un manuscrit copiat i il·luminat a la Península Ibèrica, posant de manifest una evident desinformació al voltant de la filiació estilística de la miniatura medieval trescentista de l'entorn català.

28. Al treball de Cabré i Martí no s'esmenta el d'Haruna-Czaplicki, cosa que deu ser deguda a la poca diferència de temps existent entre l'aparició d'un i altre estudi.

1335 i 1347, una cronologia relativa que s'acosta a la datació que s'ha donat al cançoner, que s'ha situat cap a 1350-1375.

Una proposta de filiació estilística formulada anys enrere per Bohigas en relació a un conjunt de manuscrits catalans, alguns dels quals de possible procedència lleidatana, permet establir una datació relativa força acurada per a les miniatures del cançoner i, per extensió, del *Breviari d'Amor* de Rússia. L'esmentat especialista va detectar les similituds existents entre el miniaturista principal del *Cançoner SG* i del segon il·luminador que va treballar (fols. 59-75v) als *Usatges i Constitucions de Catalunya* de l'Arxiu Capitular de Lleida (ms. 28) (BOHIGAS 1960-1967, II, 54-55), un manuscrit originari de la Seu Vella de Lleida. La part executada per aquest segon il·luminador dels *Usatges* s'ha de datar amb posterioritat al 1363, ja que inclou les constitucions de Pere el Cerimoniós celebrades a Montsó aquell any, però no gaire més enllà (COLL 1991, 148; COLL 1995, 152)²⁹. Estudis recents han confirmat que la mà que il·lumina aquesta part del manuscrit és la mateixa que va treballar al *Cançoner SG* i al *Breviari d'Amor* de Sant Petersburg (CABRÉ-MARTÍ 2010, 110-118), cosa que permet emprar la data de 1363 dels *Usatges* per datar relativament els altres dos manuscrits. Això suposa retardar la cronologia del *Breviari d'Amor*, que es venia situant cap a 1320, i aportar-ne una de relativa i fiable per a la decoració del cançoner, que s'havia situat al tercer quart del segle XIV.

Aquesta nova datació implicarà revisar en el futur quina és la vinculació real de Joan d'Avinyó —el “Johannes Anglicus” del còdex de Rússia— amb tot aquest conjunt de manuscrits. Se'l documenta a Lleida entre 1335-1347, signa al colofó del *Breviari d'Amor*, i s'ha proposat identificar-lo amb un tal “Johannis scriptoris et illuminatorius librorum”, que el 1348 ja era mort³⁰. Tanmateix, si l'il·luminador del *Breviari d'Amor* i aquell que va executar els folis 59-76 dels *Usatges* lleidatans és el mateix artesà, caldrà tenir en compte que cap a 1363 encara continuava treballant, i per tant, no se'l podria identificar amb el Joan del documentat el 1348.

29. Estilísticament aquesta part del còdex ha estat relacionada amb l'arribada a Catalunya de manuscrits jurídics il·luminats a Tolosa a mitjan segle XIV (ESCANDELL 2001, 143-145), dins un corrent que és encara afí al gòtic lineal i amb un escàs ascendent italià. Novament, aquest caràcter arcaïtzant (COLL 1995, 169) podia confondre a l'hora d'establir la seva datació, com hem vist en el cas del *Cançoner SG* i el *Breviari d'Amor*. Vegeu també l'estudi d'ALCOY 1991, 59-61, tot i que amb alguna imprecisió pel que fa als folis en què es documenta la intervenció d'aquest segon il·luminador, que situa entre els folis 59 i 119, i també pel que fa a la cronologia, ja que seguint a Bohigas (BOHIGAS 1960-1967, II, 54-55) apunta que les darreres constitucions consignades són les de Cervera de 1359.

30. Domènec de Montsuar va dictar el seu testament el 1348 (LLADONOSA-COSSÉ 1982, 30), i en ell va afavorir amb 150 sous la vídua d'un tal “Johannis scriptoris et illuminatorius librorum”, que Francesca Español va proposar identificar amb el “Johannes Anglicus” esmentat i, per tant, amb el copista del còdex de San Petersburg (ESPAÑOL 2002, 176). Si això fos així, el manuscrit es va haver d'executar abans del 1347, any en què encara vivia.

Una de les conclusions més interessants de tot plegat és que, si aquests manuscrits poden associar-se a la voluntat del comte Pere II d'Urgell, caldrà tenir present a quins artistes va recórrer per a satisfer les seves inclinacions bibliòfiles. Aquests no són altres que els copistes i miniaturistes actius a Lleida en aquells anys. La capital era l'única ciutat de la Corona d'Aragó que tenia un Estudi General, i d'aquí que la producció de llibres fos una indústria d'èxit, cosa que va fomentar la instal·lació d'artesans del llibre arribats de més enllà dels Pirineus. Sembla que aquests artesans van treballar preferentment en la confecció de còdexs per a l'entorn universitari, però les obres conservades mostren que també ho van fer a la catedral i per a clients particulars. Tanmateix, a nivell estilístic, els dos manuscrits executats a Lleida i que es relacionen amb els comtes d'Urgell, això és, el *Cançonier SG* i el *Breviari d'Amor* de Rússia, no destaquen per ser especialment innovadors en les seves imatges, atès que es mantenen fidels a una estètica afí al gòtic lineal d'ascendència bolonyesa i tolosana. En qualsevol cas, aquest era l'horitzó estètic general dels tallers actius a Lleida en aquells anys, que es caracteritzava pel caràcter retardatari i l'escassa qualitat de les seves imatges³¹.

4

O rei o res.
La fi del comtat d'Urgell

Els llibres del comte
Pere II d'Urgell

31. Sobre la il·luminació de manuscrits a la ciutat de Lleida en aquells anys, a banda dels treballs ja citats, vegeu, entre altres, TRENCHS 1991, 133-145; ESPAÑOL 1991a, 198-199, nota 205; PLANAS 1997; ESPAÑOL 2002, 174-177; ESCANDELL 2007, 128-134.